

PROF.DR.ESAT STAVILECI (PRISHTINE)

NDRYSHIMET KUSHTETUESE DHE LIKUIDIMI I AUTONOMISE

Me ndryshimet kushtetuese që u bënë në Jugosllavi, përkatësisht në Serbi, Kosova u godit në disa drejtime, prej të cilave na duket se tri janë më të rëndat e vendimtare për likuidimin e autonomisë :

E para, rrënimi i pushtetit shtetëror, i të gjitha formave të tij (legjislative, ekzekutive, administrative dhe gjyqësore) dhe i dy shkallëve të ndërtimit të tij (i pushtetit lokal dhe i atij krahinor), me pretendime të serbizimit të tij.

E dyta, shkatërrimi i ekonomisë, i pjesëve më vitale të saj, me pretendime të tjetërsimit të pronës.

E treta, shembja e veprimtarive shoqërore e atyre me interes të veçantë, siç janë : shëndetësia, arsimi, shkenca, kultura dhe informimi publik, me qëllim që t'i zhvishnin nga përmbajtja nacionale shqiptare.

Reduktimi i qënies së autonomisë u paralajmërua qysh në tekstin e propozimit të Kryesisë së RSFJ për ndryshimet kushtetuese të 11 shkurtit 1987, me ç'rast, me qëllim gjoja "të procedurës më racionale të ndryshimit të Kushtetutës" nuk u parapëlqimi i obligueshëm i krahinave autonome, sikundër që në kuadër të parimeve themelore, në pikën ku përkufizohej Jugosllavia, nuk figuruan krahinat autonome. Kështu, doli haptas në sipërfaqe pretendimi që të ndryshonin raportet në federatë, duke vendosur bashkësinë e republikave, nga njëra anë, dhe duke e ngushtuar deri në pakuptim pozicionin e krahinave autonome si pjesë përbërëse e federalizmit. Me këtë rast nuk u ofruan kurrfarë argumente bindëse. Megjithatë u bë e njohur se janë mbështetur në "padëgjueshmërinë politike në Kosovë", në synimin për ngushtimin e funksioneve të përmbajtjes dhe të karakterit të krahinave, që përcaktoheshin me atributin e krahinave autonome si "pjesë konstituive e federatës".

Kështu, në tekstin e propozimit të Kryesisë së RSFJ për ndryshimet kushtetuese nuk u mor në konsideratë fakti se statusi i krahinave autonome nuk mund dhe nuk duhet të vështrohet jashtë kontekstit të gjithëmbarshtëm kushtetues të federalizmit në Jugosllavi dhe u mohuan kështu ato dokumente historike e politike, të cilat, në mënyrë të veçantë, njihnin mëvetësinë politike-juridike dhe territoriale të Kosovës. Krahinat autonome së bashku me republikat përbënin një tërësi federative, gjë që ishte në pajtim me qëllimet dhe shkaqet e lindjes dhe të krijimit të federatës. Njësitë autonome lindën, krahas me formimin e Jugosllavisë, si shtet federativ, për qëllime dhe shkaqe të njëjta sikundër edhe federata. Ato lindën si pjesë e pandarë e federalizmit dhe me formimin e tyre u përfundua procesi i ndërtimit të federalizmit, meqë ishin përcaktuar si pjesë konstituive të federatës. Këto fakte të pamohueshme duhej të shërbenin si pikëmbështetje për ndryshimet kushtetuese në Jugosllavi.

Kurse në propozimin e Kryesisë së RS të Serbisë për nxjerrjen e Kushtetutës theksohej se në përbërjen e republikës janë dy krahinat autonome, Vojvodina e Kosova "si formë e realizimit të autonomisë territoriale në kufij të fushëveprimtarisë të

përcaktuar me Kushtetutën e Republikës". Me këtë u hapën rrugët për vënien e raporteve të subordinimit ndërmjet organeve të administratës të Republikës dhe të krahinave autonome. Me këtë propozim thellohet qëllimi i suspendimit të pushtetit në Kosovë dhe mohohet jo vetëm qenia e krahinës autonome si element konstituiv i federalizmit, por edhe vetë esenca e autonomisë territoriale - politike. Në propozimin e Kryesisë, së RS të Serbisë u kontestua dhe emërtimi i Krahinës së Kosovës dhe pa asnjë arsye e fakt historik a politik hyri në përdorim emërtimi i kontestueshëm antikushtetues "Kosovë e Metohi". Gjithashtu u propozua që akti më i lartë juridik i krahinave të jetë statusi, i cili, siç u tha, "hyn në fuqi në bazë të pëlqimit të Kuvendit Popullor të Serbisë".

Goditjet në këto tri drejtime u paralajmëruan edhe me herët se të bëheshin ndryshimet kushtetuese në të ashtuquajturin Program jugosllav të masave që do të ndërmerreshin në Kosovë. I cili, në fakt, ishte një platformë politike e veprimit të Kuvendit të RSFJ, e Konferencës Federative të Lidhjes Socialiste të Popullit Punonjës e Kuvendit të Serbisë dhe të Kuvendit të Kosovës e të qeverive të tyre.

Duke studiuar mirë këtë program nxjerrim këto orientime themelore të tij :

1. Favorizimi i serbëve dhe i malazezëve në Kosovë në të gjitha sferat e jetës, natyrisht në dëm të shqiptarëve etnikë.

2. Ndryshimi i strukturës etnike të Kosovës, ku 90 për qind të popullsisë e përbëjnë shqiptarët.

3. Rikolonizimi i Kosovës.

4. Kufizimi i natalitetit të shqiptarëve etj.

Për të zbatuar këtë program është shtuar si detyrë rishqyrtimi, ndryshimi dhe plotësimi i tërë rregullave ligjore në Kosovë. Kështu pasoi një ekspansion i ligjeve dhe i vendimeve të Kuvendit të Serbisë, me të cilat u konkretizuan të drejtat dhe detyrat nga Programi jugosllav, u përcaktuan bartësit e atyre të drejtave e detyrave dhe u caktuan afatet për realizimin e tyre. *Ndërkohë, u ndërmorën iniciativat për ndryshimet kushtetuese në Jugosllavi, përkatësisht në Serbi, në të cilat u duk qartë qëllimi themelor i pushtetit serbo-sllav: likuidimi i autonomisë së shqiptarëve në Kosovë.*

Rrënimi i autonomisë së Kosovës kishte filluar, në fakt, me amendamentet në Kushtetutën e RS të Serbisë, të shpallura në 28 mars të vitit 1989, nëpërmjet ndërrimit të raporteve kushtetuese ndërmjet Serbisë dhe krahinave autonome. Me këtë rast u cingua deri në fund autonomia e Kosovës. Ishte fjala për një zgjidhje centraliste kushtetuese e juridike, e cila degradoi deri në rrënjë autonimitetin e Kosovës. Përmbytja jokushtetuese e amendamenteve çënoi rëndë pozitën kushtetuese të Kosovës.

Me aktet kundërkushtetuese dhe kundërligjore të Serbisë është rrënuar përcaktimi kushtetues i Jugosllavisë dhe është suspenduar subjektiviteti politik dhe juridik i Kosovës, i njëjës nga tetë njësitë federale të saj.

Pushteti serb ka ndërmarrë një varg masash jashtinstitucionale në Kosovë, nga të cilat po veçojmë këto :

1. Vendosja e marrëdhënieve të subordinimit ndërmjet organeve republikane dhe krahinore të administratës shtetërore, duke aplikuar raport të plotë të nënshtrimit (Shih: *Ligjin mbi ndryshimet dhe plotësimet e Ligjit mbi Administratën Shtetërore* "Gazeta zyrtare e RS të Serbisë", nr.24/90).

2. Reduktimi i pozitës dhe i kompetencave të Këshillit Ekzekutiv të Kuvendit

të KSA të Kosovës, duke e vënë në pozitë të nënshtuar. (Shih: *Ligjin mbi ndryshimet dhe plotësimet e Ligjit mbi Këshillin Ekzekutiv të Kuvendit të RS të Serbisë*, "Gazeta zyrtare e RS të Serbisë", nr.26/90).

3. Marrja e kompetencave të organeve të administratës, të judikaturës dhe të organeve vetëqeverisëse. (Shih: *Ligjin mbi veprimin e organeve republikane në rrethana të veçanta "Gazeta zyrtare e RS të Serbisë"*, nr.30/90).

4. Rrërimi i pushtetit shtetëror duke suspenduar organet e pushtetit të KSA të Kosovës. (Shih: *Ligjin mbi pushtetin e punës së Këshillit Ekzekutiv dhe të Kuvendit të KSA të Kosovës*, "Gazeta zyrtare e RS të Serbisë", nr.33/90).

5. Suspendimi i organeve të pushtetit shtetëror komunal të zgjedhura legalisht. (Shih: *Vendimin mbi aplikimin e rrethanave të veçanta në KSA të Kosovës*, "Gazeta zyrtare e RS të Serbisë", nr.33/90).

Vendosja e pushtetit të pakufizuar të organeve punëdrejtuese, të drejtorëve dhe të funksionarëve që iu dha mundësia për largimin masiv të punëtorëve shqiptarë nga puna, për ndërprerjen e marrëdhënieve në punë për shkak të bindjeve të tyre politike. (Shih: *Ligjin mbi marrëdhëniet e punës në rrethana të veçanta*, "Gazeta zyrtare e RS të Serbisë", nr.40/90).

Po veçojmë disa nga ligjet dhe masat kundërkushtetuese të Serbisë dhe aplikimin e tyre në Kosovë².

Me ligjin mbi veprimin e organeve republikane në rrethana të veçanta, në udhë jokushtetuese iu morën kompetencat organeve legale të pushtetit të Kosovës dhe iu dhanë organeve të Serbisë. Me dispozitat e këtij ligji, i cili nuk ka bazë kushtetuese, është mohuar pozita kushtetuese e Kosovës. Me këtë ligj njëkohësisht është mohuar dhe e drejta e federatës për zbatimin e masave në rrethana të veçanta. Në këtë mënyrë, me këtë ligj është bërë shkelje e shumëfish të kushtetutshmërisë dhe e ligjshmërisë. Pasojat e veprimit të organeve republikane në bazë të këtij ligji kundërkushtetues janë të rënda dhe rrënuese për ekonominë, shëndetësinë, arsimin, kulturën, shkencën dhe informimin publik në Kosovë.

Me ligjin mbi ndërprerjen e punës së Këshillit Ekzekutiv dhe të Kuvendit të Kosovës, Kosova, në fakt, humbi qenien e vet si bashkësi shoqërore-politike dhe privohehet nga pushteti shtetëror, në të gjitha format e shprehjes së tij. Ai ligj, në mënyrë jokushtetuese, rrënon rendin e përcaktuar në Kushtetutën e Jugosllavisë para së gjithash me këto masa :

a) Me suspendimin e organeve lokale të pushtetit, të përcaktuara me Kushtetutën e Kosovës dhe të zgjedhura nga populli dhe nga përfaqësuesit legjitim të tij;

b) Me vënien në pyetje të legjitimitetit të punës dhe të votimit në seancat e Kuvendit të Jugosllavisë për shkak të suspendimit të bazës zgjedhore të delegatëve nga Kosova në Kuvendin e Jugosllavisë.

Detyrimi me dhunë, me ligj jashtëkushtetues për ndërprerjen e punës në kohë të pacaktuar të Kuvendit të pashpërndarë, siç është rasti i Kuvendit të Kosovës, vërtetë paraqet *nonsens sui generis* juridik dhe faktik politik. Ekzistenca dhe funksionimi i Kuvendit të Kosovës mbështetej burimisht në Kushtetutën e vet, të përcaktuar dhe të garantuar edhe me Kushtetutën e Jugosllavisë. Mbi këtë bazë, Kuvendi i Kosovës dhe funksionimi i tij strukturalisht ishin të përfshirë në mekanizimin institucional dhe funksional të Federatës së ish-Jugosllavisë.

Me ligjin mbi marrëdhëniet e punës në rrethana të veçanta, i cili u zbatua 295

vetëm ndaj pjesëtarëve të një nacionaliteti dhe si i tillë paraqet akt të diskriminimit nacional, marrëdhëniet në punë iu ndërprejnë mbi 120 000 punëtorëve shqiptarë, të cilëve iu rrezikua seriozisht ekzistenca materiale dhe sociale e tyre dhe e familjeve të tyre¹.

Largimi nga puna i punëtorëve shqiptarë u bë kryesisht për shkak të bindjeve politike. Në fakt, punëtorët shqiptarë u larguan nga puna, sepse nuk i pranuan masat e dhunshme dhe ligjet kundërkushtetuese të Serbisë, me të cilat u rrënuar pushteti shtetëror, ekonomia dhe veprimtaritë shoqërore.

Veprimet jashtinstitucionale të Serbisë u kurorëzuan me nxjerrjen e Kushtetutës së Republikës së Serbisë më datën 27 shtator të vitit 1990, akt ky, që është në kundërshtim të thellë me Kushtetutën e ish-Jugosllavisë të vitit 1974, me parimet dhe me normat e saj. Me këtë akt Kosova humbi autonominë kushtetuese dhe legislative burimore, sepse, sipas tij, nuk parashihej që Kosova të ketë kushtetutën e vet dhe as të nxjerrë ligjet e veta. Me këtë akt juridik të Serbisë, për të cilin nuk u deklarua fare populli shumicë në Kosovë (shqiptarët atë e injoruan, sepse ndërkohë më 7 shtator të vitit 1990 përfaqësuesit legjitimë të tyre shpallën Kushtetutën e Republikës së Kosovës), u mohua qenia e Kosovës pjesë konstituive e Federatës së ish-Jugosllavisë, pozitë kjo e cila përcaktohej dhe garantohej me Kushtetutën e ish-Jugosllavisë së vitit 1974.

Nga koha që pushteti serb ndërmori masa kundërkushtetuese dhe kundërligjore në Kosovë, Kosovës i mohohet qenia pjesë konstituive e Federatës së ish-Jugosllavisë, edhe pse me Kushtetutën e saj të vitit 1974 ajo e kishte të përcaktuar dhe të garantuar këtë pozitë në këto drejtime kryesore:

1. Kosova ishte pjesë përbërëse e Federatës së ish-Jugosllavisë (Shih nenet 1 dhe 2 të Kushtetutës së ish - Jugosllavisë të vitit 1974).

2. Kosova kishte territorin dhe kufirin e vet, që nuk mund të ndryshoheshin pa pëlqimin e saj (neni 5).

3. Kosova kishte Kryesinë si organ që e përfaqësonte Krahinën Autonome dhe që ushtronte të drejta dhe detyra të tjera të përcaktuara me Kushtetutë (neni 147).

4. Kosova kishte të drejtat dhe detyrat e organeve të administratës, të njëjta me ato të organeve të administratës në ish-republikat e Jugosllavisë (neni 150).

5. Kosova, si njëra nga tetë njësitë federale, merrte pjesë në realizimin e interesave në Federatë : a) me pjesëmarrjen e barabartë të republikave e të krahinave autonome në organet federative dhe në përcaktimin dhe zbatimin e politikës në Federatë; b) në bazë të vendimeve dhe të pëlqimeve të republikave e krahinave autonome (neni 244, paragrafi 2).

6. Në Kushtetutë ishte e përcaktuar barazia e kombeve dhe e kombësive (neni 245).

7. Banka Popullore e Kosovës ishte institucion i sistemit, unik monetar, që zbatonte politikën e përbashkët të emisionit, të cilin e përcaktonte Kuvendi i Jugosllavisë (neni 260, paragrafi 1).

8. Kosova bashkëpunonte me republikat në sferën e politikës tatimore (neni 265, paragrafi 1).

9. Kosova merrte pjesë në realizimin e bashkëpunimit me organet dhe organizatat e shteteve të tjera dhe me organizatat ndërkombëtare, në kuadër të politikës së përcaktuar të jashtme të ish-Jugosllavisë dhe të traktateve ndërkombëtare (neni 271,

paragrafi 2).

10. Kosova, bashkë me republikat, mernte pjesë në zbatimin e ligjeve e të dispozitivave të tjera dhe të akteve të përgjithshme në Federatë (neni 273, paragrafet 1 dhe 2).

11. Kosova ishte e përfaqësuar në Dhomën e Republikave dhe të Krahinave të Kuvendit të ish-Jugosllavisë (neni 284, paragrafi 2).

12. Kosova, përkatësisht Kuvendi i saj, jepte pëlqimin për çështjet e caktuara nga fushëveprimtaria e Dhomës së Republikave dhe të Krahinave (neni 286, paragrafi 2).

13. Kosova ishte e përfaqësuar në Dhomën Federative të Kuvendit të ish-Jugosllavisë (neni 291, paragrafi 1).

14. Kosova, sikurse dhe ish-republikat e Jugosllavisë, kishte të drejtën e propozimit të ligjeve dhe të akteve të tjera nga fushëveprimtaria e Dhomës së Republikave e Krahinave (neni 298).

15. Kosova ishte e përfaqësuar nëpërmjet anëtarit të vet në Kryesinë e ish-Jugosllavisë (neni 321).

16. Kosova ishte e përfaqësuar në Këshillin Ekzekutiv Federativ (neni 348, paragrafi 1).

17. Kosova ishte e përfaqësuar në Gjykatën Federative të ish-Jugosllavisë (neni 370, paragrafi 2).

18. Kosova ishte e përfaqësuar në Gjykatën Kushtetuese të ish-Jugosllavisë (neni 381, paragrafi 1).

19. Kuvendi i Kosovës dhe organet e tjera krahinore kishin të drejtën e iniciativës për fillimin e procedurës për vlerësimin e kushtetutshmërisë dhe të ligjshmërisë para Gjykatës Kushtetuese të ish-Jugosllavisë (neni 387, paragrafi 2).

20. Kosova kishte pozitë të barabartë në ish - republikat në çështjen e ndryshimit të Kushtetutës së ish -Jugosllavisë (nenet 398,399 dhe 402, paragrafi 1).

Pushteti serb, me ligjet dhe me masat e veta kundërkushtetuese, bën diskriminimin politik, nacional, social, ekonomik dhe kulturor të shqiptarëve, duke shkelur liritë themelore dhe të drejtat njerëzore të përcaktuara dhe të garantuara me dokumentet ndërkombëtare, veçanërisht me këto akte:

a) Me Deklaratën e Përgjithshme mbi të Drejtat e Njeriut (nenet 9,19,23,25 dhe 26);

b) Me Deklaratën e Përgjithshme mbi të Drejtat Ekonomike, Sociale dhe Kulturore (nenet 7,8-a, 8-d dhe 13);

c) Me Paktin ndërkombëtar mbi të Drejtat Politike dhe Qytetare (nenet 22, paragrafi 1 dhe 27);

ç) Me Konventat e Organizatës Ndërkombëtare të Punës.

Këtu nuk i zbërthyejmë të gjitha aktet dhe masat kundërkushtetuese dhe kundërligjore me të cilat Jugosllavia, përkatësisht Serbia, rrënoi tërësisht autonomitetin e Kosovës. Dihet se vepron një numër i madh i ligjeve dhe i vendbanimeve të tjera, me të cilat u shua autonomia e Kosovës⁴. Veçuar vetëm disa prej tyre për të argumentuar udhën, mënyrën dhe mjetet e shembjes së autonomisë. Natyrisht, nuk është në funksion të kësaj teme që të merremi me qëndrimin politik të shqiptarëve, të cilët, nëpërmjet referendumit, u deklaruan për shtet sovran dhe të pavarur në shtator të vitit 1991.

■ 1 Miratuar në Kuvendin e RSFJ, më datë 17 janar të vitit 1990.

2 Më gjerësisht : Dr.Esat Stavileci, *Kosova dhe shqiptarët - ndërmjet kërcënimeve të brendshme dhe premtimeve të jashtme*, Botim i Shoqatës së Pavarur të Juristëve të Kosovës, Prishtinë, 1991.

3 Më gjerësisht shih : Dr.Esat Stavileci, *Largimi nga puna i punëtorëve shqiptarë - akt i diskriminimit nacional e social*,

Botim i revistës shkencore "Përparimi" dhe i Shoqatës së Pavarur të Juristëve të Kosovës, Prishtinë, 1991.

4 Shih kontributin e autorit në librin : *Rrënimi i autonomisë së Kosovës*, Botim i Shoqatës së Pavarur të Juristëve të Kosovës, Prishtinë, 1992.